

МОВА НАКАЗІВ ПРО ЗОВНІШНЄ НЕЗАЛЕЖНЕ ОЦІНЮВАННЯ

Проаналізовано документи, що стосуються проведення зовнішнього незалежного оцінювання, з огляду на лексичні та синтаксичні норми сучасної української літературної мови, зокрема йдеться про вираз у *разі потреби* та пасивні конструкції.

Ключові слова: культура мови, лексичні норми, синтаксичні норми, офіційно-діловий стиль.

Анализируются документы, касающиеся внешнего независимого оценивания на предмет соблюдения лексических и синтаксических норм современного украинского языка. Рассматривается сочетание у *разі потреби* и пассивные конструкции.

Ключевые слова: культура речи, лексические нормы, синтаксические нормы, деловой стиль языка.

The documents that related to conducting of external testing are analyzed. They are characterized in view of the lexical and syntactic norms of modern Ukrainian literary language, in particular the expression «if necessary» and passive constructions.

Keywords: the culture of language, lexical norms, syntactic norms, the style of official documents.

Останнім часом українські документи зарясніли зворотами на зразок «у разі перебування», «у разі потреби», «у разі необхідності» тощо. Чи виправданим є таке надуживання цими сполуками в офіційно-діловому стилі?

Із здобуттям Україною незалежності питання культури мови активізувалося. Різні його аспекти вивчають М. Волощак, С. Єрмоленко, О. Пономарів, О. Сербенська, З. Сікорська, Л. Струганець, І. Фаріон та інші. З'явилася низка ґрунтовних мовознавчих досліджень (див., наприклад: [1; 4; 7; 13]) із конкретними порадами щодо вдосконалення мови, але, на жаль, питання й досі є актуальними для українського суспільства.

Потреба нашої статті зумовлена й тим, що матеріалом дослідження стали документи, які стосуються зовнішнього незалежного оцінювання, зокрема накази Міністерства освіти і науки України № 586/508 від 24.05.2013, № 1572 від 08.11.2013, № 1573

від 08.11.2013. На сьогодні незалежне оцінювання є загальнодержавною формою вступних випробувань, системним і глобальним процесом в українській освіті (з «Офіційного звіту про проведення зовнішнього незалежного оцінювання навчальних досягнень випускників загальноосвітніх навчальних закладів у 2013 р.»). Отже, документами, які регламентують його підготовку, проведення, користується величезна кількість людей, їх тиражують для використання, тому мова цих ділових паперів повинна бути бездоганною.

Метою статті є проаналізувати мову вказаних вище документів, оскільки вони презентують типові ділові папери. Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань: з'ясувати семантику деяких сполук, уживаних у документах, що стосуються ЗНО, причини їх виникнення, доцільність використання в українському офіційно-діловому стилі.

Слово *раз* здавна відомо в слов'янських мовах. Первісно воно мало значення «мірка» або «слід від удару» [6, с. 15; 14, с. 432–433]. З часом лексичне значення слова розширювалося, з'явилися семи 'одномоментність', 'неповторюваність', 'однократність', зафіксовані вже в словниках [5, с. 940; 11, с. 3].

У процесі адвербіалізації виникає омонімічний прислівник *раз* із значенням «якось, одного дня, колись» [12, т. 8, с. 438–439], у якому так само домінує сема 'однократність'.

Омонімічний сполучник *раз* уживається для приєднання умовних підрядних речень і у своїх функціях дорівнює сполучнику *якщо* [2, с. 1199]. Уживання лексеми *раз* у сполучниковій функції ймовірно пояснюється «семантичною видозміною адвербіалізованого іменника *раз* у контекстах первісно безсполучникових підрядних речень типу «Раз тебе скажуть, нужно сделать» у російській мові» [6, с. 15], звідки слово не виправдано запозичено в українську мову.

У більшості словників [8, с. 245; 9, с. 654; 12, т. 8, с. 439] *раз* як сполучник фіксується із ремаркою *розмовне*, отже, не варто в документах послуговуватися розмовними елементами мови.

Найчастіше речення, у яких використано слово *раз*, можна перебудувати на складні з підрядним умови, що дозволяє уникнути нанизування іменників, нехарактерне для української мови. Наприклад, речення «Під час цієї процедури [відкриття сховища, де зберігаються матеріали ЗНО. – І. М.] також можуть бути

присутні громадські спостерігачі (за згодою), якщо перебувають у пункті тестування» українською звучить природніше, ніж «Під час цієї процедури також можуть бути присутні громадські спостерігачі в разі їх перебування в пункті тестування (за згодою)», речення «Зареєстрована особа, за потреби, у межах часу, відведеного на реєстрацію, може внести зміни до реєстраційних документів», ніж «У разі потреби зареєстрована особа в межах часу, відведеного на реєстрацію, може внести зміни до реєстраційних даних»; «Якщо Сертифікат втрачено або пошкоджено, абітурієнт може подати до відповідного регіонального центру оцінювання якості освіти заяву», ніж «У разі втрати або пошкодження Сертифіката абітурієнт може подати до відповідного регіонального центру оцінювання якості освіти заяву» або «Такий контроль проводиться, якщо виникла підозра про використання абітурієнтом (групою абітурієнтів) заборонених технічних засобів у процесі роботи над тестом», ніж оригінальне «Такий контроль проводиться: вибірково у окремих пунктах тестування, до початку роботи абітурієнта над тестом; у разі виникнення підозри щодо використання абітурієнтом (групою абітурієнтів) заборонених технічних засобів у процесі роботи над тестом». В останньому реченні наявне ще й порушення милозвучності (зіяння), неприпустиме в українській мові.

Виникають проблеми і з прийменниковими конструкціями. Так, в аналізованих наказах подають виключно форму *в(у) пунктах тестування* (прийменник *в(у)* + іменник у М. в.). А в конструкції *на виборчій дільниці* (з подібним значенням) маємо прийменник *на* та іменник у М. в.

Загальновідомо, що прийменник – незмінне службове слово, яке вказує на синтаксичне підпорядкування іменника (або його еквівалентів) іншим словам у реченні або словосполученні. В академічній граматиці виділяють три типи прийменникових граматичних значень: а) найзагальніше (категоріальне) – відношення іменника до інших слів у реченнях і словосполученнях, що об'єднує всі прийменники у відмінний від інших службових слів розряд; 2) конкретніше порівняно з категоріальним (просторове, часове, причинове і под.), що формує з відповідних прийменників однорідну функціонально-значеннєву групу (наприклад, прийменники *від, з, через, завдяки* мають причинове значення, пор. *знесилився від клопотів, плакати з радості, запізнитися через негоду,*

переміг **завдяки** витривалості); 3) індивідуальне, завдяки якому один прийменник відрізняється від іншого прийменника тієї самої функціонально-значеннєвої групи (пор. значеннєве розрізнення просторових прийменників *в(у)* і *по*: *іду в полі, іду по полю*) [3].

Вибір прийменника зумовлено семантикою головного й залежного слів, стилем мовлення, а в мовах з відмінковими формами – відмінком [10, с. 493]. Наприклад, прийменники *о(об)*, *по* вживаються із знахідним та місцевим відмінками, а *за*, *між*, *поміж* – з родовим, знахідним і орудним відмінками.

Простежимо семантику головного і залежного слів в аналізованому словосполученні:

– зареєструватися, -уюся, -уєшся, док. Узятися на облік або відмітитися з метою обліку [2, с. 417];

– пункт, -у, ч. 1. Певне місце у просторі, на земній поверхні. // Місце, що має певне призначення, використовується для яких-небудь цілей, є метою чогось. // місце, приміщення, спеціально пристосоване, обладнане для якої-небудь роботи, заняття і т. ін. [2, с. 1188].

Прийменники *в(у)*, *на* мають декілька значень і можуть виражати просторові, об'єктні, часові тощо відношення. Сполучення з прийменником *в(у)*, виражаючи просторові відношення, із Зн. та М. в. вживаються на позначення предмета, місця, простору а) всередину якого, куди спрямована дія; б) у бік якого спрямована дія, предмет [2, с. 106]. Сполучення з прийменником *на* в подібних умовах вживаються для позначення предметів, місця, простору а) у межах яких спрямована дія; б) у межах яких відбувається дія [2, с. 700]. Таким чином, прийменник *в(у)* вживаємо тоді, коли об'єкт, куди скерований рух, є чітко окресленим цілим, у середину якого можна ніби ввійти, наприклад, *піду в університет, у школу, у спортзал; знаходиться в кабінеті, у класі, в аудиторії*. Якщо ж об'єкт, до якого спрямований рух, не мислиться як самостійне ціле, а виступає лише його частиною, то тоді потрібно вживати прийменник *на*, а саме: слово *бібліотека* мислиться як самостійний об'єкт з чітко визначеними стінами межами, тому говоримо *в(у) бібліотеці*, коли ж йдеться про елементи об'єкта, які не усвідомлюються нами як самостійні, вживаємо *на полицях, на підлозі, на стінах*. З огляду на це, правомірними будуть вирази *в університеті на філологічному факультеті, у школі на педагогічній раді*

тощо. Прийменник *на* потрібно вживати й тоді, коли об'єкт мислиться безмежним, великим, не окресленим чіткими межами, наприклад *на морі, на вулиці, на небі*.

Пункти реєстрації створюються найчастіше на базі навчальних закладів, тобто не можуть вважатися самостійними структурами, тому вживаймо словосполучення *zareєструватися на пункті тестування*, що є природнішою, на нашу думку, формою, так само, як і *на виборчій дільниці*.

У наказах обов'язково зазначають особу, яка контролюватиме його виконання. Таке речення (Наказую: 5. Контроль за виконанням цього наказу покласти на першого заступника Міністра) містить десять слів, з яких п'ять – іменники, загальнокатегорійним значенням яких, як відомо, є предметність. Таким чином, речення втрачає свої динамічні ознаки, а наказ – імперативну функцію. Домогтися її можна, перебудувавши пропоноване речення, наприклад, так: *«Наказую: 5. Контролювати виконання цього наказу першому заступникові міністра»*.

З цієї ж причини потребують змін речення із надміром іменників, хоча і вважають, що саме ця частина мови домінує в офіційно-діловому стилі (Міністерство освіти і науки України організовує контроль за проведенням зовнішнього оцінювання; Український центр оцінювання якості освіти забезпечує розроблення тестів). У редакції *«Міністерство освіти і науки України контролює проведення зовнішнього оцінювання»* та *«Український центр оцінювання якості освіти розробляє тести»* вони, на нашу думку, чіткіше б визначали функції указаних організацій.

Як відомо, в українській мові перевагу надають активним конструкціям, тобто речення потрібно будувати так, щоб активний виконавець дії виступав суб'єктом, а не об'єктом дії. У реченнях *«Для проведення зовнішнього оцінювання використовуються тести, укладені Українським центром оцінювання якості освіти. Тести укладаються державною мовою (крім тестів з російської та іноземних мов). Рішення про створення пунктів тестування приймаються регіональними центрами оцінювання якості освіти. Розподіл абітурієнтів між сесіями зовнішнього оцінювання, аудиторіями в пунктах тестування здійснюється Українським центром оцінювання якості освіти»* губиться суб'єкт дії, тому що він припиняє виконувати функції підмета, натомість суб'єкт (у нашому випадку – неістота) стає виконавцем дії. А це суперечить логіці

і системі мови. На жаль, аналізовані накази рясніють подібними конструкціями, зокрема «Інформація про особу вноситься до бази даних абітурієнтів (дата визначається за відбитком штемпеля відправлення на поштовому конверті); Для кожного абітурієнта на веб-сайті Українського центру оцінювання якості освіти створюється інформаційна сторінка».

«Пасивна конструкція, – як зазначено в «Антисуржику», – як правило, – штучна, мовлення втрачає свою природну еластичність, речення стає незграбним» [1, с. 109]. Наведені речення можна відредагувати так: *«Для проведення зовнішнього оцінювання використовують тести, укладені Українським центром оцінювання якості освіти. Тести укладають державною мовою (крім тестів з російської та іноземних мов). Рішення про створення пунктів тестування приймають регіональні центри оцінювання якості освіти. Розподіл абітурієнтів між сесіями зовнішнього оцінювання, аудиторіями в пунктах тестування здійснює Український центр оцінювання якості освіти. Інформацію про особу вносять до бази даних абітурієнтів (дату визначають за відбитком штемпеля відправлення на поштовому конверті). Для кожного абітурієнта на веб-сайті Українського центру оцінювання якості освіти створюють інформаційну сторінку»*, що дозволяє уникнути відомої анекдотичної ситуації, коли двері відчиняються водієм, проаналізованої ще Б. Антоненком-Давидовичем [див.: 7, с. 338].

Але, на жаль, і сьогодні в нашій мові забагато подібних помилок, що зумовлює подальше дослідження питань культури української мови, зокрема плануємо з'ясувати семний склад слів синонімічного ряду *варто, необхідно, потрібно* та ін., а отже, доцільність уживання наведених слів у тій чи тій ситуації спілкування.

А на матеріалі документів про зовнішнє незалежне оцінювання з'ясовано правомірність використання слова *раз* у функції сполучника в офіційно-діловому стилі. Рекомендуємо перебудувати конструкції з цим словом на складні речення з підрядним умови, що дозволяє динамізувати речення. Пропонуємо користуватися реченням *«Контролювати виконання цього наказу (кому (посада)»*. Укладаючи документи, особливу увагу потрібно звертати і на вибір прийменника, оскільки він найчастіше формує семантику всього виразу. І, безумовно, потрібно пам'ятати про перевагу в українській мові активних конструкцій (не тести використовуються, а використовують тести тощо).

БІБЛЮГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Антисуржик.** Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити / [за заг. ред. О. А. Сербенської]. – Львів: Світ, 1994. – 152 с.
2. **Великий** тлумачний словник сучасної української мови [уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: Перун, 2007. – 1736 с.
3. **Вихованець І. Р.** Прийменник / І. Р. Вихованець // Українська мова: енциклопедія / [редкол. Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін.]. – К.: Укр. енцикл., 2000. – С. 486.
4. **Довідник** з культури мови / [за ред. С. Я. Єрмоленко]. – К.: Вища школа, 2005. – 399 с.
5. **Етимологічний** словник української мови / [опрацював Ярослав Рудницький]. – Оттава: Українська могилянсько-мазепинська академія наук, 1982. – Т. 2. – Вип. I–II. – 1128 с.
6. **Етимологічний** словник української мови: у 7 т. / [редкол.: О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1983. – Т. 5: Р–Т / [уклад.: Р. В. Болдирєв та ін.]. – 2006. – 704 с.
7. **Пономарів О. Д.** Українське слово для всіх і для кожного / О. Д. Пономарів. – К.: Либідь, 2013. – 360 с.
8. **Російсько-український** словник / [за ред. В. В. Жайворонка]. – К.: Абрис, 2003. – 1424 с.
9. **Русско-украинский словарь:** в 4 т. – К.: Знання, 2011. – Т. 1: А–Й / [Гнатюк И. С. и др.]. – 992 с.
10. **Селіванова О.** Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
11. **Словарь** української мови: в 4 т. / [упоряд. з додат. власного матеріалу Б. Грінченко]. – К., 1905–1907. – Перевидано: К.: Наук. думка, 1996. – Т. 4: Р–Я / [НАН України, Інститут української мови]. – 1997. – 616 с.
12. **Словник** української мови: в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голов. ред.) та ін.]. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
13. **Фаріон І. Д.** Мовна норма: знищення, пошук, віднова (культура мовлення публічних людей): монографія / І. Д. Фаріон. – [3-є вид., доп.]. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. – 332 с.
14. **Фасмер М.** Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / М. Фасмер; [пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева]. – [4-е изд., стер.]. – М.: Астрель: АСТ, 2009. – Т. 3: Муза – Сят. – 830 с.

Надійшла до редколегії 18.03.2014